

DISLEKSIYA VA BOSHQA O‘QISH MUAMMOLARINING ERTA ANIQLANISHI VA KORREKSIYASI

Babajanova Dildora Xusinbayevna.

+998938660784 dildora1084@gmail.com.

ALFRAGANUS UNIVERSITEY

Defektologiya yo‘nalishi talabasi

Ilmiy rahbar: **Karimova Zulfiya Abduraxmanovna**

ALFRAGANUS UNIVERSITEY pedagogika va psixologiya kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada disleksiya va unga o‘xshash o‘qish muammolarining maktabgacha va kichik maktab yoshida erta aniqlanishining ahamiyati, diagnostika usullari hamda korreksion yondashuvlar yoritilgan. Ilmiy manbalar va zamonaviy tajribalar asosida disleksiya bilan bog‘liq individual xususiyatlar, pedagogik-psixologik yordam shakllari va o‘qituvchining roli tahlil etilgan. Maqola ushbu muammolarga yechim topishda ko‘mak beradigan metodik tavsiyalarni ham o‘z ichiga oladi.

Kalit so‘zlar: disleksiya, o‘qish qiyinchiliklari, erta aniqlash, korreksion metodlar, fonematik idrok, o‘quv diagnostikasi, logopedik yordam, maxsus pedagogika

Kirish

Ta’lim jarayonida o‘qish faoliyati bolalarning intellektual va ruhiy rivojlanishida asosiy rol o‘ynaydi. Ammo barcha bolalar bu jarayonda bir xil muvaffaqiyatga erisha olmaydi. Ayrim bolalarda o‘qish, yozish va tovushlarni idrok qilish bilan bog‘liq muammolar — disleksiya, disgrafiya, diskalkuliya kabi buzilishlar kuzatiladi. Ayniqsa, disleksiya eng keng tarqalgan va murakkab rivojlanish buzilishlaridan biri bo‘lib, bolaning o‘qishni o‘zlashtirishiga, o‘z fikrini aniq ifoda etishiga va o‘ziga bo‘lgan ishonchiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Ushbu muammolarni erta aniqlash va to‘g‘ri korreksion yondashuvlarni qo‘llash orqali bolaning rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatish mumkin. Shu bois, bu muammolarning erta bosqichdagi aniqlanishi va ularni bartaraf etish usullarini chuqur o‘rganish muhim ahamiyatga ega. Disleksiya, asosan, bolaning o‘qish texnikasi, tovush-harf tahlili, so‘zlar tarkibini anglash, ularni yozma shaklda ifoda etish va matn ustida ishlash qobiliyatida kechikishlar orqali namoyon bo‘ladi. Bu buzilish nafaqat o‘qishga, balki bolaning o‘z-o‘ziga bo‘lgan ishonchiga, sinfdagi ijtimoiy mavqeiga va akademik rivojiga ham salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli disleksiyaning oddiy “sust o‘qish” deb baholash katta pedagogik xatolikdir.

Disleksiya belgilari quyidagicha erta aniqlanishi mumkin:

- Harflarni chalkashtirish (masalan, “b” va “d” ni farqlay olmaslik)
- O‘qishda so‘zlarni to‘g‘ri talaffuz qilmaslik, tovushlarni tushirib qoldirish
- Harf va so‘zlarni teskari yozish yoki teskari o‘qish
- Matn mazmunini tushunmaslik yoki juda sekin o‘qish

- Eshitilgan soʻz va gaplarni takrorlashda qiyinchilik
- Raqamlar va vaqt tartibini eslab qolishda qiynalish

Korreksiya jarayonida ishlatiladigan asosiy metodlar:

1. Fonematik eshituvni rivojlantirish mashqlari – tovushlarni ajratish, harflarni fonemalarga bogʻlash orqali tovush-harf tahlilini mustahkamlash.
2. Koʻrish va eshitish orqali oʻrganish texnikasi – bolaga harflarni nafaqat koʻrsatish, balki ularni tovush bilan bogʻlab talaffuz qilish orqali koʻp kanalli eslab qolishni ragʻbatlantirish.
3. Grafomotor mashqlar – yozuv koʻnikmalarini shakllantirish uchun maxsus chizish, harakatni koordinatsiyalash, harf shakllarini tanish.
4. Oʻyinli yondashuv – harflarni ranglar bilan bogʻlash, rasm asosida hikoya tuzish, tovushlarni qidirish kabi interaktiv mashgʻulotlar orqali bolaning oʻrganishga boʻlgan qiziqishini oshirish.
5. Ritmika va musiqiy korreksiya – musiqa va ritmik harakatlar orqali bola nutqining tempo va ritmini muvofiqlashtirish.

Koʻp tarmoqli mutaxassislar bilan ishlash — ayniqsa logoped, defektolog, bolalar psixologi va maxsus oʻqituvchi ishtirokida olib boriladigan kompleks korreksiya disleksiyaning yumshoq shakllarida ijobiy natija beradi. Har bir mutaxassis oʻz sohasiga oid tashxis va yondashuvlar bilan bolaning rivojlanishida muvofiqlikni taʼminlaydi.

Zamonaviy texnologiyalar va ilovalar disleksiyaga qarshi kurashishda keng qoʻllanilmoqda. Masalan, *text-to-speech* (matndan ovozsiz) dasturlar, oʻqishni yengillashtiruvchi shriftlar (masalan, OpenDyslexic), soʻz ajratuvchi mobil ilovalar disleksiyali bolalarning oʻqish va yozishdagi qiyinchiliklarini kamaytiradi. Ayniqsa, interaktiv darsliklar va multimediya platformalar oʻqituvchilarga individual taʼlimni yoʻlga qoʻyish imkonini beradi.

Diagnostika vositalari ham yangilanib bormoqda. Bugungi kunda oʻzbek tilida ishlab chiqilgan maxsus diagnostik testlar, bolaning fonematik eshituvini, harf-tovush bogʻlanishini, matn ustida ishlash koʻnikmalarini aniqlash uchun moʻljallangan test paketlari ishlab chiqilmoqda. Bu vositalar pedagoglar va logopedlarga erta aniqlash uchun imkoniyat yaratadi.

Shuni unutmaslik kerakki, disleksiyali bola aqliy nuqtayi nazardan toʻliq salohiyatga ega boʻladi. Ular koʻpincha ijodiy fikrlovchi, vizual-intuitiv yondashuvga ega, tasavvuri kuchli boʻladi. Toʻgʻri yondashuv, sabr, va individual korreksiya orqali bunday bolalarda oʻqish-yozish koʻnikmalarini muvaffaqiyatli rivojlantirish mumkin.

Disleksiya — bu bola intellekti yetarli boʻlishiga qaramay, oʻqish va yozish koʻnikmalarini oʻzlashtirishda qiyinchilikka duch keladigan neyropsixologik buzilishdir. Bu buzilish fonematik idrok, tovushlarni farqlash, harflarni vizual tahlil qilish va ularni yozuvda aks ettirish jarayonlaridagi yetishmovchiliklar bilan bogʻliq boʻladi. Disleksiyaning kelib chiqishiga genetik omillar, nevrologik rivojlanishdagi oʻzgarishlar, eshituv yoki koʻrish idrokining pasayishi sabab boʻlishi mumkin.

Disleksiyani erta aniqlash uning korreksiyasi uchun qulay sharoit yaratadi. Dastlabki yoshda, ayniqsa maktabgacha ta'lim bosqichida o'qishga tayyorlik testlari, fonematik tahlil topshiriqlari, tovush-harf bog'liqligini tekshiruvchi mashqlar orqali bolaning o'qishdagi qiyinchiliklari aniqlanishi mumkin. Bundan tashqari, logopedik suhbatlar, rasm asosida hikoya tuzish, harf va tovushni ajratish topshiriqlari ham erta diagnostik vosita sifatida xizmat qiladi.

Disleksiya bilan bir qatorda boshqa o'qish muammolari ham mavjud bo'lib, ularga disgrafiya (yozuvdagi buzilishlar), diskalkuliya (matematik tushunchalarni o'zlashtira olmaslik), dispraksiya (harakat muvofiqlashtiruvchi bilan bog'liq buzilishlar) kiradi. Bu buzilishlar ko'pincha birgalikda uchraydi, shuning uchun korreksion yondashuvlar kompleks va ko'p tarmoqli bo'lishi lozim.

Korreksion ishlar jarayonida eng samarali yondashuvlardan biri bu — logopedik mashqlar, psixologik treninglar va multisensor metodlardan foydalanishdir. O'qishdagi buzilishlarda tovush-harf bog'liqligini mustahkamlash, fonematik tahlil qilishni o'rgatish, o'qish tezligi va aniqligini oshirish, matn ustida ishlash ko'nikmalarini shakllantirish muhim o'rin tutadi.

Shuningdek, multimodal ta'lim texnologiyalari — ya'ni tinglab o'rganish, ko'rib tushunish, harakat orqali eslab qolish kabi yondashuvlar disleksiyali bolalar uchun eng mos usullardan hisoblanadi. Bunday bolalarga klassik o'qitish usullari o'zini oqlamaydi, shu sababli ularning kognitiv xususiyatlariga moslashtirilgan metodikalar tanlanishi kerak.

O'qish muammolari bilan ishlashda ota-onalarning faolligi va ularning pedagogik savodxonligi ham katta rol o'ynaydi. Ota-onalar bolaga qo'llab-quvvatlovchi muhit yaratishi, o'z bolasini boshqalarga solishtirmasligi va doimiy ijobiy motivatsiya berib turishi kerak. Bu holatda o'qituvchi, logoped va psixologning uzviy hamkorligi muhim ahamiyat kasb etadi.

Boshqa mamlakatlar tajribasida, disleksiya bo'yicha maxsus dasturlar, onlayn diagnostika testlari, bolalar uchun raqamli o'yinlar, interfaol materiallar keng joriy etilgan. Bu vositalar bolada o'qishga qiziqishni uyg'otib, undagi muammolarni bosqichma-bosqich kamaytirishga xizmat qiladi. Disleksiya o'ziga xos o'quv buzilish bo'lib, uni faqatgina "yomon o'qiydi" degan umumiy yondashuv bilan tushuntirib bo'lmaydi. Ushbu holat miya faoliyatidagi ma'lum neyrobiologik farqlanishlar bilan bog'liq. Bunday bolalarda vizual va eshituv axborotini qayta ishlash jarayoni odatdagidan sekin yoki o'zgacha tarzda kechadi. Bu esa ularning o'qishdagi muvaffaqiyatiga salbiy ta'sir qiladi.

O'qituvchi va tarbiyachining disleksiya haqida xabardorligi bolaning holatini to'g'ri tushunish va unga nisbatan noadekvat yondashuvlarning oldini olish uchun muhimdir. Afsuski, ko'plab ta'lim muassasalarida pedagoglar bu buzilish xususiyatlarini chuqur tushunmasligi, bolani dangasa yoki e'tiborsiz deb noto'g'ri baholashi mumkin. Bu hol esa bolaning ruhiy holatiga va ta'limga bo'lgan munosabatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Disleksiya tashxisi qo'yilgan bolalar bilan ishlashda quyidagilarga e'tibor qaratish lozim:

- Stresssiz o'quv muhiti yaratish. Bolani ortiqcha bosimga olib keluvchi baholash tizimidan cheklash, ularni ijobiy rag'batlantirish orqali motivatsiyani oshirish.

- Vaqt bilan emas, sifat bilan ishlashga urg'u berish. Bunday bolalar matnni sekin o'qisa-da, mazmunini tushunishga imkon yaratish lozim.
- Matnlarni moslashtirish. Disleksiyali bolalar uchun qisqartirilgan, oddiy grammatik tuzilishga ega matnlar, katta shriftlar, bo'limlarga ajratilgan jumlar foydali bo'ladi.
- Qayta-qayta o'qitish tamoyiliga amal qilish. Disleksiya bilan og'rigan bola ma'lumotni birinchi marta eshitib tushunmasligi mumkin. Takrorlash esa uni mustahkamlashda yordam beradi.
- Individual dars rejasi asosida ishlash. Har bir bolaga alohida yondashuv, rivojlanish sur'ati va ehtiyojlariga qarab tuzilgan reja eng katta samara beradi.

Yordamchi texnologiyalar – disleksiya bilan og'rigan bolalar uchun darslarni osonlashtirishda katta rol o'ynaydi.

Ijtimoiy-emotsional rivojlanish ham disleksiyali bolalar uchun muhim yo'nalishdir. Ko'plab bolalar o'qishdagi qiyinchiliklar sababli o'zini tengdoshlaridan kam deb his qilishi, o'ziga bo'lgan ishonchini yo'qotishi mumkin. Bu hol psixologik inqiroz holatlariga olib keladi. Shu sababli, korreksion jarayon faqat o'qish emas, balki bolaning shaxs sifatida ijtimoilashuvi, o'ziga bo'lgan ishonchini oshirish, ijobiy o'z-o'zini baholashga yo'naltirilgan bo'lishi kerak.

Disleksiyaning inklyuziv ta'limdagi o'rni ham alohida e'tibor talab qiladi. Bugungi kunda O'zbekiston va boshqa mamlakatlarda barcha bolalar uchun teng ta'lim imkoniyatlarini yaratish maqsadida umumiy ta'lim maktablarida disleksiya kabi o'ziga xos ehtiyojlarga ega bo'lgan bolalarni qamrab olish muhim hisoblanmoqda. Shu sababli o'qituvchilar uchun disleksiya bilan ishlashga oid metodik qo'llanmalar, qisqa muddatli treninglar, onlayn o'quv kurslari taklif etilishi zarur.

Shuningdek, ota-onalarga ham disleksiya mohiyati haqida tushuncha berish, ularni maxsus metodikalar bilan tanishtirish, uy sharoitida qanday mashqlarni bajartirish mumkinligini ko'rsatish lozim. Bu orqali bolani faqat maktabda emas, balki uyda ham doimiy qo'llab-quvvatlash tizimi yaratiladi.

Xulosa Disleksiya va boshqa o'qish muammolari bolaning ta'limdagi muvaffaqiyatiga sezilarli darajada ta'sir ko'rsatadi. Ularni erta aniqlash, kompleks tahlil qilish va shaxsiy yondashuv asosida korreksiya ishlari olib borish bolaning nutqiy va aqliy salohiyatini to'liq rivojlantirishga zamin yaratadi. O'qituvchi, logoped va psixologlarning uzviy hamkorligi, ota-onalarning doimiy ishtiroki, zamonaviy vositalardan foydalanish bu jarayonda muhim ahamiyat kasb etadi. Demak, o'qishdagi muammolarni e'tiborsiz qoldirmasdan, erta bosqichdayoq ularni bartaraf etish orqali har bir bola o'zining imkoniyatlarini to'liq namoyon etishiga yo'l ochiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va Maktab ta'limi vazirligi me'yoriy hujjatlari
2. A. Beknazarova. "Nutq buzilishlarini korreksiyalash asoslari" – Toshkent

3. S. A. Shermatova. “Maxsus pedagogika va logopediya” – Samarqand, 2022
4. International Dyslexia Association (www.dyslexiaida.org)
5. UNESCO. “Inclusive Education for Children with Learning Difficulties”
6. Margaret Snowling. “Dyslexia: A Cognitive Developmental Perspective”